

Mohai V. Lajos

Archivált képek

Töredékes Mészöly-katalógus

1992-ben éppen félévszázados múltra tekintett vissza Mészöly Miklós munkássága. Az író 1975-ben megjelent *Alakulások* című rövidpróza kötetében a nyitó elbeszélés dátumaként az 1942-es évszám áll: ez az írás, a *Koldustánc*, méltó nyitány, mivel megformálásának módja, az elbeszélő különös nézőpontja sok mindent előrebocsát a pálya későbbi fejleményeiből.

Öt, nehéz körülmények között eltelt, művészi fegyelemmel kitöltött évtized nagy idő: Mészölyre közben az erős összpontosítás vált jellemzővé, a politika ugyanis többnyire árgus szemekkel fürkészte dolgozatait. Azok közé tartozott ugyanis, akik független írói, gondolkodói létre törekedve olyan művészi célokat tűztek ki maguk elé, amelyekkel az egypárti önkényuralom kulturális irányítói nem rokonszenveztek. Mészölynek ezért inkább elutasításban, mint megértésben volt része. A Rákosi-féle vezetés durván háttérbe szorította; ebben az időben alkalmazott irodalmi műfajok révén – dramatizálással, meseírással – tartotta fenn magát. Később, az

1956 utáni önkényuralmi konszolidáció előírásai szerint eljáró kultúrpolitikusok, cenzorok és szerkesztők az írói megjelenés peremvidékén jelöltek ki számára helyet; ami a keze alól kikerült, még jódarabig a publikálási küszöb körül mozgott. Megesett, hogy főszerkesztői széke bánta egyik dunántúli folyóiratunk munkatársának bátorságát: Mészölyt hivatalos nemtetszés kísérte, itthon csöndet igyekeztek parancsolni köréje. Minden más a szabad véleménynyilvánításról tudomást sem vevő hatalom szemében tüske lett volna. Mindeközben jelentős regények születtek: volt könyve, mellyel a külföld előbb ismerkedett meg, mint honfitársi közönsége. De ezzel együtt sem esett rendőrhatalósági tiltás alá kézírata.

A hetvenes évtizedben lehetősége nyílt pályájának újbóli átgondolására: prózaírói küzdelmének egyfajta beteljesüléseként nemcsak rövidebb írásait jelentették meg reprezentatív válogatásban, hanem eredeti regényt is alkotott. A *Film* magas intellektussal megformált mű, higgadt remeklése a

kisérletezőnek. Nem könnyű olvasmány, nehezen törölhető ki az emlékezetből. Mészöly Miklós életművének magaspontja; regény terjedelmű szöveg, mely éppúgy rontatlan, mint a *Jelentés öt egérről* című elbeszélés. Ez a novella 1958-ban íródott, az egyetlen katolikus irodalmi havilap közölte a rákövetkező év februárjában. A *Jelentés* azon kevés művek egyike, amely egy egész korszak becsületét mentette meg a magyar irodalomban.

Mészöly művészetét a nyolcvanas évektől jelentékeny tanulmányírók méltatták. Egybehangzó értékelés szerint munkássága nem hagyta érintetlenül a magyar próza alakulástörténetét. Mindig új meglepetésre képes: most a *változatok a szép reménytelenségre* jelmonddal közép-európai történeteket ír.

Mészöly Miklós szellemi és erkölcsi értelembe *mint*.

Ritka esetben indokolható élő alkotónál az életműbemutatásnak imitált szócikkekben, szócikktörésekben történő módja. Mészöly Miklós szellemisége ezt lehetővé teszi. Pályatársai – ritka kivétel ez írók között – megkülönböztetett figyelemmel írtak róla. Saját tevékenységéről maga így beszélt egyszer: "Minden életpályának megvannak a determinált mulasztásai. Ha csakugyan azzá kell lenniük végül."

Esterházy Péter: "Az író a szóhoz ért. Szóismeret: ez az író; szóismerő."

A rossz író nem nevezem írónak. De talán van nagy író és kisebb író. És ezt gondolom, a nagy író az élet ismerete által az. M. könyveiből olyan intenzív életismeret árad,

amilyen csak, számomra, például, Kosztolányi, Ottlik és talán főleg Rilke írásaiból. (Egyszer még arról, milyen élet az, amelynek ismeretéről szó van, lehet, lesz. Te rongyos élet etc.)"

Ungváry Rudolf: "Mészöly Miklós a huszadik század magyar prózájának kulcsembere: Kapocs múlt és jelen között. Elődeitől – vonzásaira és választásaira, a »ködlovagokra« maga is ualt – rajta keresztül rejtett út vezet a legújabb magyar prózairodalomhoz..."

Konrád György: "Mészöly Miklós úgy járta végig ezt a vad és hazug félszázadot, hogy nem keverte össze a maga igazát hamis beszédekkel. Magyarország nem volt ebben az ötven évben szuverén, a hetvenéves mester az volt."

Mészöly Miklós irodalmi munkássága zaklatott történelmi korszakokban jött létre. Az első lépésekre még a háború alatt került sor; a megmaradt kevés nyom egyike szerepel későbbi nagy, válogatott rövidpróza könyvében, az *Alakulásokban*. A *Koldustánc* jelzők: koreográfiája a brutális együttérzés. Hogyan alakulhat ki két ismeretlen között valamiféle erőter, személyes kapcsolat? Csak provokáció révén lehet-e közel férközni a másikkhoz, s ezért még a másik megalázásának bűne sem sok? Az utazó és a templom téri koldus párosa azt is jelzi, hogy Mészöly a magányosság előérzetével indult el pályáján.

Ritkaság irodalmunkban (de a modernizációs válságoktól jobban megkímélt nyugati

irodalomban is), hogy valaki első jelentkezésének alkalmával maradandót alkosson. A csúcson kezdeni adományszerű kiváltság. Az így megfűszerezett pályakezdés kevesek osztályrésze – ráadásul a továbbfejlődés görce alaposan próbára teheti a tehetség teherbírását.

Mészöly Miklós debütáló kötete, a *Vadvizek*, mely 1948-ban Pécsen látott napvilágot – tegyük mindjárt hozzá: rangot adó módon, *Várkonyi Nándor* kiadásában –, nem mindenben értékes művek együttese, mégis főltűnően sokat elárul Mészöly kizárólagos írói képességéről.

Eddig kevesen vetettek számot ezzel a könyvével, pedig tanulságairól fényűzés volna lemondani. Kivétel *Hornyik Miklós* számottevő tanulmánya, amelyben a délvidéki irodalomtörténész a korai Mészöly-próza érzékeny megfigyelőjének bizonyul: a készülődés íróját éppúgy meglátja Mészölyben, mint ahogy fölfedezi a belső világok iránti fokozott érdeklődését a fiatal, az írói álmokat még jobbára csak dédelgető szerzőnek. Persze, aki a *Vadvizek* elbeszéléseit megírta, nem csupán merész álmodozó, hanem magában hordozza a tehetség határozott jeleit is. Ez a vonás pedig nemhogy elbátortalanítaná, ellenkezőleg: a különbözőzés érzésével ruhazza föl jellemét. – Mára kiderült, olyan tulajdonsága volt ez Mészöly Miklósnak, amely egyszerűre segítette és lassította a pályán való előrejutást.

*

Az életmű fejleményeit látva, már a *Vadvizek*ben megvan Mészöly kivételes képessége az atmoszférához, már kialakult a fölfogá-

sa arról a kultúráról, amely minden kiemelkedő művére rányomja bélyegét.

*

Mészöly Miklós több kötetének fűlszövegén olvasható az alábbi önéletrajzi szöveg: *"1921-ben születtem Szekszárdon. Budapesten jogi doktorátust szereztem: talán hogy később egy puszta kérvény megírása is zavarba hozzon. Friss ügyvédjelöltként sikerült egy gyilkost megmentenem a halálos ítélettől; engem meg – mindenkinek a magáét – kivittek a frontra. Megszöktem, elfogtak, kegyelemből újra bevetettek, Szerbiába kerültem fogolyként, onnét szöktem haza. Sokat sportoltam, keveset versenyeztem is. Szenvedélyesen vadásztam, aztán a háború elvette tőle a kedvemet. Voltam malomellenőr, munkás, terménybegyűjtő, vidéki laptulajdonos, bábszínházi dramaturg. Gyermektelen lévén, 1956-ig csupán gyermekmeséket publikáltam. Évek óta már csak író volnék, s ez (mindent számításba véve) mintha több is, kevesebb is volna, mint ami azelőtt volt; az eldöntetlen évek, az ifjúság. Nyilván öregszem. Úgy esett, hogy soha nem tartoztam semmilyen csoporthoz, irányzathoz. Mindig vonzott, hogy igyekezzem a körön belül kívül maradni; azzal a naivitással, hogy így következetesebben maradhatok elkötelezett az emberrel szemben, akármilyen arculatát mutatja. Nem kifizetődő naívság; de újra se csinálnám másképp."*

Életrajz, ami tudható belőle –

"...nemrég még folyékony hullákat talicskáztam egy fogolytábor napi munkapen-

zumaként". Lélektani hendikep, ami után nincs megkönnyebbülés. Háborús állapotváltozás. Írja M., hogy harminc évvel ezelőtt, amikor *Stargardba* érkezett, egy kislány hullája, egy hóbucka jegesre fagyott oldalán; nem látta arcát, de elképzelte halála körülményeit; mintha ő maga ölte volna meg a katonát, aki a kislányt megölte; mert csak egyetlen lött seb a kabát gallérja fölött, pontosan a két copf között – a tarkóján, természetesen. És most, harminc év múltán, tavaly és idén, naponta kétszer a *Stargarder utca* sarkán – ezt mondja Nádas.

*

A Jalta után kialakult politikai megosztottság történelmi fogalomma minősítette Közép- és Kelet-Európában az "ötvenes éveket". Rossz klímájú időszak ez, az emberi létet roncsoltságig torzította a szovjet befolyás alatt álló országokban. Megszüntette az alkotás és az alkotók szabadságát. Azokat a művészeket, akik megőrizték belső szabadságukat, többnyire nem engedték szóhoz jutni. Mészöly ezek közé tartozott. Elnyújtott pályakezdésébe alaposan beleszólt "az idő szava". A folytonos modernizációs zavarokkal küzdő magyar irodalom veszteséglistája tovább bővült ezidőtájt, s nemcsak a politikai, az eképpen morális és magatartásbeli okok miatt emigrációba kényszerült írói "fogyás" miatt. A "belső száműzetés" nagyobb vérvesztéséget jelentett az irodalom alakulástörténetére nézve – igaz, oktalanság volna statisztikai kimutatást végezni. S lehet-e, kell-e egyáltalán? Az mindenesetre bizonyos, hogy a korlátozó ideológiai szemlélet-

től mentesült irodalomtörténetírásra fogas kérdések megválaszolása vár és a megítélés egyedüli módja csakis szakmai fogantatásból születhet meg. Az elsüllyesztett irodalomtörténeti korszakról kell sürgősen *pontos látteleletet* felvenni. S benne Mészölyről. Hogyan tartozik hozzá ő e történeti szakasz irodalmához?

*

Mészöly életműve nem valamely nyitott társadalom esélyeivel párhuzamosan, azzal összhangban, hanem épp ellenkezőleg, diktatórikus körülmények között, az uralkodó eszmei, ideológiai és esztétikai széljárás ellenében bontakozott ki. Ezért korántsem meglepő, hogy vontatottan, többnyire kerülőutakon. Mészöly elszenvedője volt mindannak, ami független értelmiségit a második világháború utáni Magyarországon "csepülés-ként" érhetett. Életműve és személyisége ezért oly módon is megidézhető, hogy az irodalom valódi autonómiájáért folytatott küzdelem eredménye ölt testet a leírt műben, jut aranyalaphoz az egyénben. Áruklodó, hogy prózaírását az irodalom föltszabadításáért tett erőfeszítései nemesítették – nála az irodalomtörténet bedeszklázó szemléletére szívfájdító gondolni.

Ez rávall művészetére.

*

"ahol a próza már nem próza, a vers még nem vers" – költői magaslaton rögzít csak Vörösmartyval elérhető létezés-élményt:

"Nyüvek országútján terített
szemfedő az ég;
emeli vihar, ejti szélcsend,
foncsor nézi tükörben magát.

(*Négy sor egy Vörösmáty versre*)

*

Az ötvenes években, a szűkös lehetőségek között, Mészöly kisműfajokban próbálta ki erejét. Megrendelésre egyetlen esetben dolgozott: létfenntartási gondjait meseírással enyhítette. Ma is igaz, a meseírással se vallott szégyent: bár, a műfajhoz kényszerűségből nyúlt, nem belső meggyőződése ellenére művelte a meseírást. Ekkor írt kisprózái (kiemelendő közülük: *Képek egy utazás történetéből*, 1953; *A stiglic*, 1954; *Magasiskola*, 1956) monológikus természetűek - dialógust, elképzelt közönséggel, csak a meseíráson keresztül folytathatott.

1957-ben mejelent második prózakötete, *A sörét jelek*, sem teljesen letisztult még, sokszor a görcsös igyekezet kéznyomát leltni rajta. E kötet témáinak szembetűnő hétköznapiasága, szándékoltan körülményes írói megragadása szoros összefüggésben áll Mészölynek a Rákosi-korszakot mindenestül eldobó, elutasító szemléletével. Jelentős értéke a kötetnek, hogy a korszak borzalmas, fojtott atmoszféráját érzékletesen tárja föl. Hol közhelyszerű történetet ír, hol parabolát szerkeszt, hol egy magatartásforma aprólékos, lassú, már-már a *feszült unalom* határára kisodort rajzát adja. Mészöly alapélménye a szabadságtól való megfosztottság, a szabadságtól való elszigeteltség.

Ezekből a szövegekből már nyilvánvaló, hogy Mészöly sokat követel magától – és az olvasótól. Számolnia kellett vizszont azzal, hogy közönsége kevésbé tud lépést tartani vele, hiszen a kor bezárkózó szemlélete miatt még "a művelt olvasó" előtt sem volt ismert a külvilág prózája.

A recepciós nehézség jelei a későbbiekben sem halványodtak.

*

Mészöly Miklós a hatvanas években talál íróként igazán magára; folyamatos munkával tölti idejét Porkoláb-völgybéli présházában és városmajori otthonában. Számára a Porkoláb-völgy: sűrített Pannonia.

Mészöly a magyar irodalomban talán mindenki másnál természetesebben talál rá "az egyre homályosuló történelmi időkben" a maga gyűlékony krónikás anyagára, a család- és várostörténetre, Közép-Európa történetére, mely marasztaló szenvedélye lesz. A róla szóló írói tudósítás már-már archaikus kedéllyel születik meg a "táblaképiró kezén" – hogy őt idézzem magát –, öltöztető, vetkőztető fogalommal, és a *beszély* körülírásaként pedig kedvelt szavait: térkép és albumkép, levél, képeslevezelőlap, skicc és helyzet – szemrevételezhető töredékek, mindig a megidézhetőség átmeneti zónájában, határsávbán tehát, a sejtetésben. A *Porkoláb-völgyről* írott versében a táj bemutatása valamiféle tárlatként történik:

"Két levél közé szorult
dércsípte bogár-fény –

pedig béke van
alattomos szelídség,
mulasztás évadjja!

a kútba macska esett –
csak ilyen villanásnyi az üzemzavar

két szőlőpászta között
két találkozáásra ítélt ösvény
földre zuhant keresztje

tanácstalanság

a szurdik akácosában száműzötten
hentereg a meztelen készülődés,
de csak rókákat kölykezik

A világ és a történelem felfedezése Mészölynél látással kezdődik: *"Látni: az utolsó pillanatig."* – így fogalmaz. Vizuális képzeletének kialakulásáról pedig ezt írja: *"Gyermekkoromban – talán tizenkét éves lehettem – egy nyári délután egyedül maradtam a lakásban, a képeket nézegettem a falon. Nem volt centinyi részlet rajtuk, amelyet unalomig ne ismertem volna; mégis, akkor döb-bentem rá, szinte ütészerűen, hogy ami kép, az szóban is elmondható – sőt leírható. S egyszerre minden tárgy, a legegyszerűbb látvány, minden jelenség hátmögötti értelemmel telítődött meg."*

A Mészöly-féle látás és látványszövések külön minőséget jelöl a magyar irodalomban; kialakulása hosszú és lassú vajúdasban történt, fogant. Ennek fölterképezése még várat magára, de jellemzőit – a folyamat szakaszainak megkülönböztetése nélkül is – rögzíteni

lehet: a hasonlatok tárgyyszerű, mégis szinte érzéki megalkotottsága a környezet, a táj legapróbb részletének, szögletének kirajzolásával, a motívumok rímszerűen ismétlődő kiterjesztésével. Ehhez még hozzá jön – mivel az író: szóismerő – a szóhasználat, hasonlat szerkesztés és mondat alakítás. Látszólag minden félúton áll az előnyelvi imitált közlésforma és a művészi stilizáció között. Az elősül említett azonban nem pongyolaságot, a másodikul mondott pedig nem erőszakolt stílust eredményez, hanem maga eredmény: a *látásmód ünnepe*.

Rokonszenves fölfogásának művészi következményei szemléletesen rajzolódnak ki prózáírásában, kiváltképp a hivatkozási pontul szolgáló *Magyar novellát* követő pályaszakaszán.

Ezidőtől válik a magyar Mediterráneum szenvedélyes festőjévé. Sokat ír az ő Pannoniájáról, a Dunántúl tájegységéről, és szülővárosáról Szekszárdról, mit hol Szegzártnak nevez, hol Aliscának hív. Könnyű belátni: a szülőföldről hozott, a szülőföldről kapott, a szülőföld tradíciójával továbbformált élményre rendezkedett be. A helyre, ahol az író otthon van, ahol az író úgy érezheti, átszakíthatja a célszalagot. A "szép reménytelenségek" sohasem volt Közép-Európája is itt van, de Mészöly igazi energiája a magyar Mediterráneumból származik.

Mészöly a maga Pannoniáját szemérmes hódolat fényében állítja olvasója elé; olyan táj ez neki, amelyben a hagyomány történelemmé rendeződik – személyessé, közösségivé és magyarrá. Mintha nemcsak örökül szállt volna az íróra, hanem a saját választá-

sát jelölné vele. Olyan érzékenységgel tart meg ez a táj, hogy Mészölyből nem felszabadult hontalan, hanem magyar író lett. Közvetlen, a tájhoz fűződő életrajzi tényként veszi ezt számba, óvatos elfogadásként. *"Nem követelődző táj, mint annyi más"* – mondja; rendkívüli hatású és szépségű leíró prózája, amely testes, gyönyörű szavak, testes, megállíthatatlan képsorok sokaságát teremtette, a magyar Mediterráneumhoz kapcsolódik: ahogy az ott élő egy tájba, egy varázslatos atmoszférába, ahogy a história egy tájba, egy földrajzi térségbe kerül, úgy mozog az író művészi képzelete, s ez az ő Pannoniája, mintha archiváltan lenne élő. Nála a tájlátás jelenidejéhez szervesen odatartozik a történelmes múlt, a valóságos és reális tér, illetőleg az író által "konstruált", "észrevett" művelődés és tapasztalattörténelmi tradíció.

Az archiváltan élő történelem egyúttal azt is jelenti, hogy sem a táj, sem a táj történelme nem manipulálható, s a nemzeti történelem deheroizálására tett erőfeszítés pedig öntudatunk kitisztulásához fog elvezetni.

*

Mészöly életművének sok pontján kimutatható a történelem deheroizálását célzó számottevő erőfeszítés. Újabban az *Archív klippek* sorozat mutat rokonvonást Mészöly korábbi törekvésével. Kérlelhetetlen magartartása a nemzeti önismeret "gyakorlóterepe" lehetett befászlított korokban; az 1989-es rendszerváltozást követően több olyan újságnyilatkozat jelent meg tőle, amely e vonatkozásban borulátásáról ad hírt; a történe-

lemnek vannak olyan véraláfutásos tényei, melyek nem tudnak Mészöly eszmerendszerében fölszívódni. Rosszérzése, mely szinte egész életét végigkísérte, a rendszerváltozás utáni évekre is kitolódott.

*

A mesternek szóló születésnap *laudatio*-jában egy fiatal irodalomtörténész 1981-ben a következőket írta Mészöly Miklós BIBLIA HUNGARORUM-áról:

"A magyar irodalomban máig érvényes két regénytípus első klasszikus művelője, illetve megteremtője Jókai Mór és Kemény Zsigmond. A fictió próza mellett mindketten indíttatást éreztek a non-fiction tárházának összegyűjtésére, felmutatására, illetve kiaknázására. Kemény elfeledett erdélyi történetírókat adott ki, illetve hasznosított, Jókai pedig büszkébb volt a magyar néplelket reprezentáló anekdotagyűjteményére, mint akárhány regényére. Élete végén pedig ő is gyakran merített az emlékiratok kincsebányájából. Talán azért, mert a magyar nemzet sorsa, a magyar történelem egyre kevésbé felelt meg a boldog befejezésű, vagy akár katartikus zárlatú, de kibontakozást hozó regénytípusok bármelyikének. Ezért fordultak az irodalomalatti vagy irodalommelletti forrásokhoz (...)

Mészöly Miklós életművében sajátos csúcspont a Film. Sajátos hősteremtésének alapfeltételeit boncolja itt elemekre, s miközben a hős szétfoszlik, megjelenik mögötte a személyiségekbe, hősökre szervezhetően történelmi folyamat, amelyet igen sok-

szor non-fictionból merített ready-made-ek képviselnek. Az így kirajzolódó történelem azonban nemcsak sajátosan magyar, hanem mitikus értelemben archetipikus is. Silió Péter történetében így pontról pontra azonosítható egy magyarosan durvára gyalult krisztusi passiótörténet. És a Film írásával egyidőben kezdeményezte az író az Ady által hiányolt katedrális fölépítését, a szétszóródástól megóvó szent könyvek (biblia) összegyűjtését, azaz a Magyar Tallózó elindítását. A magyar önismeret szolgálatába akarta állítani mindazt a szöveget, amely az általa elért és vállalt nézőpontból lényegesnek számít. És ez az írói és szerkesztői döntés egyúttal műfajteremtő is, hiszen az orvosi szövegek, hajónaplók, szerelmes levelek, méregkeverési receptek, útkosrendőri jelentések vagy történetírói helyzetelemzések ebben az összefüggésben egy monumentális írói vízió ready-made-jei. A Tallózó szerkesztésével párhuzamosan el is kezdett Mészöly olyan fikciós szövegeket, regényrészleteket publikálni, amelyek a nemzeti történelem egészének újfajta felfogásáról, s vele a próza funkciójának újraértelmezéséről tanúskodnak."

*

Mészöly "sűrített Pannoniának" nevezi a Porkoláb-völgyet. A megismerés színtérének, ahol megfér kétely kétség, dilemma, esély. Színtere a leküzdhetőnek és a leküzdhetetlennek. Az eszmélkedés terepévé lényegíthető, ugyanakkor a természetközelség melegét jelenti. Élővilága van, megindító egyszerűsége. A létezés valóságos és képletes

formája. Az író ettől a tájtól érintődött meg, eszerint a világ érzékelésének metaforájává vált. A fölfedező hajlam mészölyös kedélye ide csatolható.

*

Részben a Porkoláb-völgyben született meg *Az atléta halála*, a *Saulus* és a *Pontos történetek útközben*. Mindegyik regény a magyar irodalom számottevő műve; terjedelmre kicsinyek, jelentőségük és súlyuk azonban egyre nő az időben. Nemzetközi státuszt szerzett velük Mészöly a magyar irodalomnak – lefüggönyözött korban.

A *Nagyvilág* 1967-es évfolyamában Mészöly első regényének külföldi fogadtatásáról az alábbi összefoglalást nyújtja:

"Mészöly Miklós »Az atléta halála« című kisregénye előbb franciául jelent meg a Seuil kiadásában, majd Carl Hanser-Verlag Münchenben németül is megjelentette. Mindkét kötetrel élénken foglalkozott a külföldi sajtó, csakúgy mint drámájának, *Az ablakmosó-nak* augsburgi előadásával is. Néhány szemelvény a sajtóvisszhangból: – A *Neue Zürcher Zeitung* hosszasan méltatja már a francia kiadást, »Einzelganger« -nek, társtalannak nevezi az író, aki »hátat fordít a regény ismert formáinak, és problémáit – formában és mondanivalóban egyaránt – a maga sajátos, egyéni módján oldja meg.« »Mészölyt temperamentuma a sötétezlátásra predesztinálja: maga keresi az utat, a megoldást. Az embert tekinti a legfőbb értéknek, de az törékeny jószág, amellyel óvatosan kell bánni.« – A *La vie ouvriere* szerint a cím félrevezető, mert

portréregényt sejtet, holott valójában mindenkihez szól a könyv. – A Les Lettres Françaises hangsúlyozza, hogy az író személyes élményei (maga is évekig atletizált) magyarázzák a szereplők és az események életszerűségét. – Hasonló szellemben ír a La libre Belgique, valamint a Bourges-i Le Berry; – a La Gauche viszont Sillitoe magányos hosszútávfutójához hasonlítja Mészöly hőseit, de felrója, hogy idegen marad az olvasó számára, nem lehet megszeretni. – A montreáli Le Devoir szerint a hős szinte mitológiai alak, akinek végül is el kell buknia, mert szembekerül a valósággal. – Az Esprit kritikus a nagyon is emberinek tartja Bálint alakját, » annak ellenére, hogy népi demokratikus ország kommunista sportolója.« – A Les Nouvelles Littéraires-ben Jean Rousselot úgy látja, hogy Mészöly regényével a túlhajtott sportolást bírálja, de » vajon a világ minden más országában is nem hasonló sorsra jutnak-e a sport, sztahanovistái?« – A hamburgi Welt an Sonntag terjedelmes kritikájának zárószóai: » Mészöly könyve a legköltoibb és legtitokzatosabb regény, amelyet valaha is sportemberről írtak.« – A Der Spiegel kritikus szerint pedig » ilyen tájékozottsággal és szeretettel Hemingway óta nem írtak a sportról. ...«

*

Nincs sok olyan regény irodalmunkban, amely oly konkrétan előhívna az olvasóban a magyar történelem valamely rossz természetű korszakának látomását, mint a Saulus. Ezzel szemben figyelmet érdemlő tény, hogy

az író a témaválasztást nem kötötte magyar témához, hanem az Apostolok cselekedeteiből merített, és Saulus életének parabolájába költöztette mondanivalóját. Tanújelét adva ezzel a morális kérdések iránti komolyságának, s e komolyság hivatott megőrzésének. Másként hogyan lett volna lehetséges a kéttellegel megroppantott hitnek mégcsak a fölvetése is, ha nem bibliai történet parafrázálásával. Minden más választásnál a provinciális karakter ránehezedne a műre, ami megzavarosítaná, túlterhelné, és sok hazai társához hasonlóan, eleve helyi érdekűvé nyomná le. Nem ez történt a Saulusszal, mert olyan ambivalens lélekállapotot megjelenítve közelít az emberhez, amely mindenki számára személyes "történelemmé" vált, illetve válhat. A regény gyökérzete mélyre nyúlik, a modern ember identitásának válságáig, e válság egyik roppant hatású kezdőpontjáig.

A Saulus nehéz olvasmány, többféle szembesülésre kényszerít, állandó mozgásban tartja, folyamatos működésre inspirálja lelki receptorunkat, nem hagy kibúvót. Mészöly formaérzékenysége lebilincselő; hibátlan írói lelemény a mozaikos felépítésen belül a parabolák egymásra szövése. A Saulus ugyanis az önmagát emésztő kétség könyve is, e kétségbe temetkezik a hős miközben másokat üldöz, s a más üzése, önmaga üzöttsége, visszahárul rá – arra, akiből ered.

"Hiába próbáltam eljutni valamilyen számvetésig, nem sikerült. Mintha két vasnyárs között feküdtem volna, kifeszítve. Még soha nem volt olyan látomásom, amilyenről a próféták beszélnek; de annál gyakrabban láttam magamat egy iszonyú

nagy tér közepén, saját üres jelenlétem leg-
alján.”

*

A *Pontos történetek* útközben Mészöly Miklós legszebb könyve, első kiadása 1970-ben látott napvilágot, azóta több kiadást megért, anyagát pedig némileg bővítette az író. Ezek a kiegészítések érdemben nem módosítottak a lényegen: egy Erdélyből elszármazott asszony utazásainak epizódjaiból, családtagok meglátogatásából összeálló mozaik, "terepszemle". Tele mindennapos események leírásával, a *hazalátogató* szemszögéből. A tompa egyhangúság melankóliája éppúgy eluralkodik a regény légkörén, mint a szülőföld iránt érzett szorongó szeretet az elbeszélőn – ez a fojtott idegfeszültség táplálja a mű páratlanul egységes szemléletét. A magas esztétikai nívót a narrátor magával ragadó beszédtempója garantálja. – *"Hálával A.-nak, hogy megőrizte ezeket a történeteket."* A szerző ajánlása Polcz Alaine-nek, Mészöly feleségének szól; ő a *Pontos történetek útközben* képzeletbeli narrátora. Személytelen olvasó helyett a valakihez szólás. – 1991-ben jelent meg Polcz Alaine háborús magánfreskója, az *Asszony a fronton* című memoár; ennek a nagyszerű visszaemlékezésnek is a megszólítás a formakulcsa. A *Pontos történetek* történelmi félmúltja és a hívt, már-már kikényszerített párbeszéd nélkül nem születik meg az *Asszony a fronton*. A párbeszéd kikövetelése elemi erővel hatja át az elbeszélés minden lapját.

*

Sokáig tartotta magát Mészölyről – az a korántsem megalapozatlan – kritikusi vélekedés, hogy magány árad a művéből, alkata a hosszútávú futó magányára predesztinálja.

Műveinek sötét tónusú színei is csak kevesekben keltettek rokonszenvet, a vonzás és taszítás ördögi köre még azokat is meg-megérintette, akik evidensnek tekintették a tehetséget benne. Sokan szerettek volna *irodalmon kívüli* jelenéget látni abban, amit csinált. Pályájának nagyobbik felében csak a *belülről való építkezés* kínja-öröme az övé; arra figyel, nehogy elvétse a művel való kapcsolatot. Programozott önfegyelem ez, a kinttartás magasiskolája, az *"atléta végtelen futására"* (Balassa Péter) történő berendezkedés. Az önállóság jeléé, a függetlenségé. Mészölyé.

Pedig bárhogy "objektívál", vallomások lelkiállapotú művész. Innen is van használt műfajainak, műformáinak széles és gazdag árnyalatú skálája. Úgy gondolja, mindenhez köze van – ezt merészen hangsúlyozza apróműfajaiban, az *érintések* ben, a műhelyforgácsokban, vigyázva szórt minieszéiben. Ezek egy rapszódikus ember keze alól kikerült munkák, aláhúzások, margóra írt sorok. Az életmű lapszéli jegyzetei. Az önkrontronll végtelen nyugalma a szépprózai alkotásokban van. Ezzel a vonásával persze nincs egyedül az írók közt. Ami viszont párját ritkítja, hogy ő tudja ezt.

*

Mészöly makacsul ragaszkodik a tényekhez. A mesterség tényeihez. A mesterség tényei közül azokhoz, amelyek mindig megvá-

laszolatlanul maradnak. Ez lehet a magyarázata szembeszökő szerénységének – a műben.

A lázasan szép ^{*}*Magyar novella* kedves vidéki folyóiratában, a *Jelenkor*ban látott napvilágot 1979 áprilisában. Az író életének volt olyan periódusa, amikor csak ez a lap állt ki érte; ő legjobb művei közül többet Pécsen publikált először, így honorálva a gesztust. A lap a nyolcvanas évek magyar irodalmi megújulásának színtere; az új magyar prózaírás egyedülálló katalógusát mondhatja magáénak. *Műhely* és *intézmény* – az irodalom intézmények nélküli torzszülött korszakából. E tény nem veszhet a múlt kódébe, s nem veszhet Mészöly személyes jelenléte sem.

A folyóirat életében lezajlott irodalomtörténeti nyitányt nehéz rekonstruálni – e nagyszerűen progresszív és merészen tradicionális ("pannon") szellemiségű lapnál előzmény és következmény nem választható élesen el. Mészöly *folytonos jelenléte* összekötőkapocs és tartópillér egyszerre: Mészölyre számíthatott a folyóirat s a fiatalok számíthattak Mészölyre. A magyar irodalomban a folyóirat *szent hely*, örök ínség és hiány – az íróknak ez a gyakorta hangoztatott nézete mentes minden retorikától. Visszariasztó, megszégyenítő tapasztalás szinte mindegyiküknek van a tarsolyában, szerény, esélyre jogosító példa kevesebb, mivel a magyar irodalom folyóiratkultúrája többnyire a szélsőnek s kevéssé a jószerecsének volt kité-

ve. A folyóirat jelzőbója is.^{*} Eszerint jelentett mindegyik más folyóiratnál többet akkor a *Jelenkor*, s példázatos érvényű, hogy benne kapott helyet a *Magyar novella*. Ebben az irodalom arányérzékének működését lehet látni, velős egyszerűségét.

A *Magyar novella* Mészöly szeretett nyelvújításkori szavával *beszély*; a novelláknak abba a bokrába tartozik, amely át- meg átrendezi a táj kistörténelmét nemzeti és magyar nagytörténelemmé, talányos, az író örökös dilemmáit maguk előtt sodró szövegekben: "*Arra lehetünk büszkéek, hogy a csillagot mindenünnen látni*" – mondja e próza rezervált világképe. Mészöly hihetetlen kép gazdag, érzelemdús, régiesen újszerű felütésű és hangfekvésű prózája az alkotótehetség vérbő, telt megnyilvánulása, *szilárd értékrenden* nyugvó ajánlat a mai próza horizontján. Világában az olvasó is hazatalálhat, s ezt anélkül teheti meg, hogy Mészöly ráerőltetné a saját szemmértékét. Ez a sarkallatos tény mélységes rokonszenvet kelt iránta – mára már lefoszlott róla az előző korszak kritikusaik rosszízű híresztelése művészetének életidegenségét illetően.

Mészöly Miklós a kisvárosi lét írója. Írói jellemzésének ez a módja művészetét kimozdíthatatlanul beágyazza a magyar irodalmi tradícióba, s egyúttal rehabilitását is elvégzi, helyreállítja kapcsolatát, kontinuitását előzményeivel, a századforduló európai alapozású, de többségében megrekedt kisprózaí-

^{*} Erről a szerepéről az Újhold-Évkönyv megszűnését siratva beszéltem:

"Az Újhold jelzőbója. Akkor is, ha víz színén van, akkor is, ha lemerül." (Magyar Napló. 1992. október 16.)

sérleteivel, kísérletezőivel. Csak sajnálni lehet, hogy kiadói intrika és politikai kisszerűség csirájában elfojtotta annak a könyvsorozatnak a tervét, amelynek szellemi szülőatyja volt, s amely megjelent nyolc kötetén a **MAGYAR TALLÓZÓ** nevet viselte. A magyar próza kincsását temették be a hatalmaskodók, s ha mások ugyanabba az irányba nyúltak is, Mészöly nélkül nem lehetett a részlegesen jogfosztott könyvkiadás illúzióját sem fenntartani. Ezért a hagyománnyal való érintkezésre más alkalmat kellett keresni.

*

A *Magyar novella* a *Film* utáni alkotóperiódus reprezentatív írása; e szakasz kimagasló művei kaptak helyet Mészöly *Merre a csillag jár* című elbeszéléskötetében 1985-ben. E könyvéhez fűzte az alább idézendő műhelyvallomást: "Az *a meztelenséget, amit a Filmben elértem, meg kellett próbálnom újra felöltöztetni. Múlttal, történelemmel, amennyire lehet, kertelés nélküli jelennel, emberek és tárgyak mesélőbb-elbeszélőbb, a szó öreg értelmében: epikusabb jelenlétével.*" (Vigilia, 1985. 3. 231.)

*

A *Film* csontig csupasztított prózája után a mesélőkedv elementáris epikai tobzódása: *Magyar novella, Fakó foszlányok nagy esők évadján, Térkép Aliscáról, Anno, Lesiklás, Szárnyas lovak, Ahol a macskák élnek, Anyasírató, Merre a csillag jár? Sutting ezredes tündöklése, Egy útikalauz apo-*

teózisa, Bolond utazás. Mind kimondíthatatlan darabja lehetne annak a mintakatalógusnak, amely a magyar elbeszélés csodapillanatainak szentelné lapjait. Jó okkal állítható ez; ezekben a szövegekben ugyanis mindaz *benne van*, ami csak írónak tudomására juthatott itt, a magyar Mediterráneumban.

Anélkül, hogy Mészöly görcsösen tett volna érte: az *utazás* lényegrögzítő metafora nála. Az író mélyértelmű becsvágya összegződik benne, általa. A *Bolond utazás* című hosszú beszélye már a címével ezt jelzi. Halálos komolysággal utal a történelem irracionális erőinek összefutására, a mindig bennünk maradó háborús freskóra, ami az írónál *tarka kaleidoszkóp*, visszatérő indoklása há-

orús emlékképeinek. A leírás lehet film az Emkénél, nyomozás, kép egy utazásról.

*

Az *utazó* fölfedi Mészöly műveinek egy csoportját, amely jellegzetes körülmények között mutatja a történet *beszélőjét*, az *utazó* szerepkörében. A szerepkör alkalmat nyújt a kapcsolatteremtésre, ugyanakkor nem kíván minden áron való önmeghatározást. A szerepkör betöltheti a rejtett önéletrajz funkcióját, ha elfogadjuk, hogy az elképzelttel játszik benne az író. Alkalmas olyan helyzetek kialakítására is, amelyben a szerzői én önkeresése folyik, csakhogy álcázott módon, más-más lélektani alaptípussal kísérletezve.

Ez a novellatípus általában egyetlen helyzet variációira épül. Továbbfejlesztett változatának tekinthető az, amikor nem csupán

egy viselkedés- és magatartásminta elfogadása vagy elutasítása történik az elbeszélésben, hanem egy kisközösség történetének, emberi és történelmi létezésének föltárása és megragadása az *írás* tétje. Naturalizmust idéző töredékességgel, legendásított historizmussal. Ez a megragadás: az útiélmény, az útközbeniség teljes és szünet nélküli átlényegítése.

Ilyen a *Merre a csillag jár?*. Letapogatása az elbeszélőt körülvevő világ valamely jelenségének. Jelen-, múlt- és jövő idő torlódik egymásra. Az elbeszélő "képrögztítő", archív videoklipp-technikája: kiemelés, kimerevítés, kivágás. Amikor az utazó az élményt már a képzelet mozdulásai szerint dobja elének, a régvolt időkől fölmerülő emlékképek rím-szerűen egymáshoz kapcsolódnak, s olyan benyomásunk támad, mintha *lírikust* olvasnánk. "*Megfoghatatlan, hogy arcunk milyen kúttükörre emlékezik, ahol a rábízott rajzolat először dereng föl.*" Lassú megjelenítéssel háborús városkép rajzolódik Sz.-ről. Egy öngyilkosság egyéni rekonstrukció szerinti háttérkrónikája bontakozik ki szemünk előtt – talán az író beszélyeinek tágabb körére kiterjesztve sem merészség azt állítani, hogy Mészölynek ez a megközelítés áll legjobban a történelem szövezeit szálaзва.

Világának reprezentatív jelölője a visszatekintés.

*

Van-e kockázatosabb a legázoltak igazságához való megtérésnél – gyűlölet nélkül, megbocsájtással. – *Mi volt, hogyan volt.*

Hogyan volt, mi volt. Nem lesz ez már megírva soha. Kinek-kinek a maga lelkiismeretével kell együtt élnie. A saját múltunk mögöttünk: "*Az ember előbb-utóbb elszégyenli magát a tehetetlenségtől; s még ugyan utánaló a költöző madárnak, de már nem néz oda, hogy leesik-e, inthon marad-e.*"

*

Öntéző vigasztalanság van Mészöly hangjában, mint aki nem tud felejteni, de riadalommal tölti el, hogy írás közben birtokában lehet-e az akaratuktól megfosztottak megrendültségének.

Kevés magyar író van e században, akire a rossz politikai széljárás ily mértékben *késleltetőleg* hatott volna, mint rá; kibontakozása meglehetősen hosszú időbe telt, kétszer is meggondolta, hogy mit ad ki a kezéből. Testesnek egyáltalán nem mondható regényeit évekig, olykor fél évtizedig is formálta. Korai prózáját nemcsak tollhibák okán igazította meg, hanem józan megfontolásból. A *Jelentés öt egérről* megírásáig az artistikusra, az elütőre való törekvés megcsalta ítéllőképességét – ez később magától értetődő javításokban korrigálódott. Az első írásokban hibák szúrtak szemet neki, a szégyelni-valót gyomlálta azért, aztán a szövegek tartópilléreit, a falakat tologatta el, ide-oda mozgatta. A tetszetősebb elrendezéshez fűzött illúziók sem lehettek számára megnyugtatóak, érvényes ítéletévé a VÉGLEGES VÁZLATOK A HAGYATÉKBÓL rendezőelvé vált.

*

Mészöly írói kibontakozása meglehetősen sokáig elhúzódott, s aligha hízeleghet csupán azzal önmagának, hogy az ötvenes években *fekete bárány* volt; írói, értelmiségi létért való küzdelmes harca során belső erőit fogyasztotta, miközben a rideg külső világ a lelkeket falta – nyitott, befogadó természet lévén, rá különös terheket rótt az ötvenes évek honi politikájának külvilágot, nyugati műveltséget elzáró, kiszorító gyakorlata. Visszatekintve némi felületesség árán könynyű volna azt meglátni, hogy szenttelen magatartása, ideáthoz való méltóságos ragaszkodása *megnemesítette* prózáját, különös javakhoz juttatva irodalmunkat, akárcsak más, a régióhoz tartozó literaturákat azok írói. Vehetnénk a hosszú éveken keresztül csak az íróasztalfiókjának író cseh *Bohumil*

Hrabal esetét példaként. A prágai író mondta egyszer, részben saját akkori helyzetére utalva, részben a Mészöly- és Hrabal-féle alkotók egykori esélytelenségét jelezve, hogy egy-cgy új könyvének megjelentetéséhez arra van szüksége, hogy asztalfiókjában egyre mélyebbre nyúljon. Vélhetőleg Mészöly asztalfiókja is sok eredeti művet rejt máig; részben ez magyarázza a VÉGLEGES VÁZLATOK A HGYATÉKBÓL prózáinak előbukkanását a nyolcvanas években. Magyarázza, de nem idnokolja: ezek a *torzók, abbahagyott szövegtetek* ugyanis olyan mozgást idéztek elő Mészöly Miklós életművében, amelyet mélyben meghúzódó poétikai okok motiválnak. Az mindenesetre beszédes, hogy Mészöly közreadja őket.

Egy példa:

VÉGLEGES MINTÁK MÉSZÖLY MIKLÓS ÉLETMŰVÉBEN:

A Wimbledoni jácint (1990)

A *Wimbledon* jácint című kötetben olvasható kisprózák hamisítatlan Mészöly-minták. A ráfogásszerű megnevezést, a mintát, ráadásul többszámaban, korántsem illetlenségből használnál, épp ellenkezőleg: a "détailok varázsát" szeretném nyilvánvalóvá tenni vele, a Kemény Zsigmondtól kölcsönzött kifejezés nem prózapoétikai, hanem általános értelmében *itt és most* alkalmazva.

Miféle részletek ezek az életműben, miféle minták? A kérdés megválaszolásakor először ahhoz az interjúhoz kell folyamodni, amelyet a *Magyar Hírlap* újságírója, V. Bálint Éva készített az íróval röviddel a könyv megjelenése után:

–*"A Wimbledon* jácint koraszülött könyv, kevesebb, karcsúbb, mint amilyenre terveztem. Másfél évvel ezelőtt egy régi fiókomban matattam, ahol mindenféle szellemi kacatot, regénycsírákat, novellaötleteket találtam. Ahogy átnéztem őket, éreztem, hogy a maguk idejében mindegyikből lehetett volna valami, de végül is nem íródtak meg. Ma már nem tudom magam abba a lelkiállapotba helyezni, mint amikor azok születtek, így hát hamis írói gesztus lenne, ha ezeket befejezném, kibontanám. Úgy gondoltam, hogy ezeket az írásokat véglegessé-

teni lehet, mint töredékeket. Ezért lett a kötet alcíme: *Végleges vázlatok a szerző hagyatékából*.

– Látom, nem akar semmit az utókorra, az irodalomtörténészekre bízni.

– *Semmit. Szenvedélyem az, hogy eldönthessem, a torzók, a töredékek megérdemlik-e a megmaradást. Amelyek nem, azokat én pusztítom el.*” (1990. június 9.)

A *Wimbledoni jácint* első kéziből kapott jellemzése olyan többletet nyújt az értelemzéshez, amelyről nem mondhatok le. A korábbi folyóiratközlésektől eltérően ugyanis a Szépirodalmi Kiadónál megjelent kötetről lemaradt az eligazító alcím, sőt a fülszöveg sem tartalmaz utalást rá; ezért is lényegyet érintő az író nyilatkozata, hiszen föltehetőleg véletlenszerű hibát korrigál, amelynek mindannyian ki vagyunk téve. Sejtésem szerint ezzel (is) indokolható Mészöly bizalmatlansága a szerzői hagyatékot feltáró utókorral szemben – ez a vonás különösen egy olyan könyvhöz kapcsolódva válik elgondolkodtatóvá, amelyik a mulandóságnak kitett, avagy az író utókorának kénye-kedve szerint kiszolgáltatott hagyatékot *véglegesíti*. Mészöly sem ezt, sem azt nem akarja. Arra gondolok tehát, hogy az életmű továbbépítésének a szándéka vezette, amikor az íróasztalában felejtődött írásokat napfényre hozta, *végleges vázlatokká* minősítve kötetbe gyűjtötte őket, s ekként új területet foglalt el írói munkássága számára: *”A szerző hagyatékát”*. Fölvetődik bennem a kérdés, hogy az előbb elmondottakon túl, hová mutat az írói gesztus.

A kötetnyitó, címadó elbeszélés a *Wimbledoni jácint* a komor ötvenes évek hangulatára emlékeztető környezetben játszódik, a társadalom felett álló funkcionáriusok ivadékainak világában, csúcspontig eljuttatva a cselekményt, hagyományos szemléletű írói eszközök felhasználása révén. A krónikás mindvégig megőrzi inkognitóját, csupán a szereplők szétszóródásának regisztrálást érzi feladatának, mintegy alkalmi kötelességét teljesítve az utólagos jegyzetként illeszkedő epilógusban.

Ezzel azt a benyomást kelti, hogy csak azt tudja biztonsággal közölni, amit az életrajzi tények elmondanak, minden más nehezen megközelíthető. Előzményként az olvasó példázatszerű történetet kapott azokról, akik elvesztek az alpári lét mocskában, illetőleg Dalkóról, akinek elszakadását ettől a mélyvilágtól csak az öngyilkosság adhatja meg. Közben van egy jelenet Dalkóval és az egyik teniszező lánnyal a házibuli burleszkesített tréfáját követően. A legszebben megírt motívum. Spontán és önfeledett játék a fedettcsarnokban, ruhátlanul, gőzölgő testtel. Földidézi a *Nagyítás* című film labda nélküli játékát, de hasonlóság nemigen van közöttük. Ott az anyagtalanságnak van súlya, itt éppen fordítva, az ide-oda röpködő labda *élve személyesen* összeköti a két játékost. Abban a világban, ahol a természetes kapcsolatokat akváriumi homályba kényszerítette a történelem. Wimbledoni álmok és pasaréti jácintok közé. In memoriam 1949-1989.

Hiba volna az életmű csúcsait keresni bennünk, még azt is fölösleges lenne mérlegelni, hogy megáll-e mindegyik a saját lábán. De mindegyik megmutat Mészöly Miklós írói arcából

valamit, nem is keveset. A szerzői hagyaték fölnyitásával pedig elidegeníthetetlen részei immáron művészetének. Befejzetlenségük ellenére, töredékként, egy hiteles – mert tudatosan választott – gesztus szerint: torzökként. Az író szabad akaratából így, a kéziratmetéből életre keltve. Így kell elfogadni őket. Visszafelé nézve: végleges minták. Előre tekintve: alakulás-minták.

A vázlatokról, tovább:

e műveket látva arra gondolhatunk, hogy az író munkája során eljutott valamiféle előkészületig, a *keresés fázisáig*, a *mintavételeg* vagy éppenséggel a *mintakészítésig*.

Belső használatra szánt, de már nagyon is kézzelfogható eszközökig.

Ebből a szemszögből sem árt pillantást vetni a *Vázlatok* ra, ne feledjük ugyanis, hogy a folytonos keresés és kísérletezés nemcsak értékmérője Mészöly szellemiségének, hanem kezdeményező szerepét is jelezte a hazai prózáírás szemléletformájának átrajzolásában. A *Vázlatok* bár abbamaradt, abba hagyott művek, nem vallanak az író gyöngeségére, elerőtlenedésére; inkább Mészöly legendás, önsorsépítő alkotói jellemét vonják éles fénybe.

*

Az életmű különböző korszakaiban létrejött alkotások és a torzók között szoros a kapcsolat; jó lélekkel lehet arra következtetni, hogy Mészöly munkásságát ön-idézhetőség jellemzi; mindegyre más "tartalmi" gyűlnek össze újabban előkerült írásaiban a régtől fogva ismert, és csakis rá jellemző atmoszférának, valóság-érzékelésnek.

Míntha az életmű úgy működne létrehozója előtt, hogy a teleírt papír vízjelei egyszer csak láthatóbbakká válnának a korábbi, odaírt szövegeknél.

*

"De hol tartok én?" Makulátlan embléma ez Mészöly Miklósnál.

(A MTA-Soros Alapítvány támogatásával készülő Mészöly-monográfia munkálata folyamán született dolgozat.)

